

Hermann Zoltán: *A boldogtalanság iskolája. Esszék, tanulmányok az érzékenység és a romantika korának magyar irodalmából*

Budapest, Ráció Kiadó, 2015, 336 l.

Hermann Zoltán legújabb könyve, *A boldogtalanság iskolája* figyelemreméltó, friss alkotás, amely nemcsak a már rögzült irodalomtörténeti állításokat kész felülvizsgálja, hanem egyúttal kinyitja az irodalmi témákat más diszciplínák felé is. A kötet jó másfélszáz évet átölelő időkeretében a szerző a legkülönfélébb témákkal foglalkozik: a gráciakultusszal, a 18–19. század magyar irodalmának elfelejtett kényelvűségével, versek és regények elemzésével, verstanal vagy épp zenetörténettel. A húsz esszé és tanulmány 2002 és 2015 között keletkezett, legtöbbjük alapját egyetemi vagy konferencia-előadás adta (9). Hermann Zoltán remek előadói stílusa az írásain is érződik, olvasmányosan, lényegre törően ír. A kötet öt nagy fejezetre oszlik, ezek különböző számú írást tartalmaznak, a legrövidebb részben csupán kettő, míg a leghosszabban nyolc tanulmányt találunk. Az írások többnyire a témájuk szerinti időrendben követik egymást, módszertani különbözőségük (éppúgy találunk műelemzést, ahogy történeti áttekintést is) ellenére koncepcionálisan összetartanak. Recenziómban nem térek ki minden egyes írásra (noha mindegyik említésre méltó), inkább szubjektíven válogatok közöttük. Reményeim szerint a könyv íve és gondolatvilága bemutatható néhány kiemelt dolgozat és téma körülményével.

Amikor Mikes Kelemenre gondol a művelt közönség, leginkább a *Törökországi leveleket* kapcsolja a szerzőhöz. Ennek okai között bizonyosan ott van a tény, hogy a mű esetében könnyen kínálja magát a történelmi forrásként való értelmezés lehetősége, hiszen a levelek központi szereplője II. Rákóczi Ferenc és az emigrációs közösség. Ez a magyar történelemre való vonatkozathatóság nem sajátja azonban Mikes másik művének, a *Mulatságos napoknak*. A regény Madeleine-Angélique de Gomez *Les Journées Amusantes* című művének fordítása és átdolgozása, a történeteket összefogó keret ugyanakkor Mikes saját leleménye: három erdélyi jegyespár az egyik leány anyjánál, Honoria asszony Szamos-parti birtokán mulatja az időt, s történeteket mesél egymásnak.¹ A mű magyar vonatkozása mindössze ennyi.

A regény jelentősége azonban nem is ebben keresendő. Hermann Zoltán kötetindító esszéjében a *Mulatságos napokat* az érzékenység felől olvassa újra. Véleménye szerint Mikes műve nem pusztán a szentimentális regénydivat előkészítőjeként jelenik meg, hanem már a műben is hangsúlyosak az érzékeny, olvasó ember jellemvonásai

¹ „Ez a három kisasszony, minthogy együtt laktanak, kivált télben, a Szamos mellett lévő szép városban, azért mindennap a Hilária anyjához jártak dolgozni és magokat mulatni. De minthogy ez a három kisasszony mindenik jegybe volt, a mátkájoknak is szokások volt mindennap ugyanazon időtájba a Honoria házához elmenni és ott mátkájoknak udvarlani” – MIKES Kelemen, *Mulatságos napok*, szöv. gond. HOPP Lajos, Bp., Szépirodalmi, 1980 (Olcsó Könyvtár), 8.

és a moralizáló irodalom szórakoztató irodalommá való átalakulása érhető itt tetten (13–14). A *Magyar irodalom* Szilágyi Márton és Vaderna Gábor által írt vonatkozó fejezete is elsősorban a szórakoztató irodalom felé való elmozdulást emeli ki a *Mulatságos napok* kapcsán, noha ott ez az állítás egy inkább műfajtörténeti elbeszélésbe épül be: „Az egyes novellák sorozatában a keresztényi moralitás mint vezérelv felfüggesztődik, a történetek esztétikai hatáspotenciálja mintegy fölbe kerekedik; vagyis a szöveg nyilvánvalóvá, kifejtetté teszi, hogy az is gyönyörűséget okozhat, ami nem erkölcsös és erkölcsnemesítő.”² Hermann bár igazat ad ennek a megállapításnak, azzal a figyelmes meglátással pontosítja azt, hogy „a történetek hányattatott sorsú, gyakran egzotikus, a nem-keresztény világban bolyongó, többnyire nemesi származású hősei – vagy ha nem azok, előbb-utóbb kiderül róluk, hogy mégis – a vallásos erkölcsi tézisektől nem távolodó, de a hit etikáját a történeteken keresztül újraértelmező, a vallás erkölcsi tételeket is próbára tevő, a korai felvilágosodás morálfilozófiájához közelítő történetek hősei” (17–18). Tehát a szórakoztató jelleg mellett hasonlóan fontos a morális attitűd. Mikes – be nem teljesülhetett – szándéka szerint hazatérése vagy műve hazaküldése esetén a regény az erdélyi nemesi elit nevelésére lett volna hivatott (19). S bár sajtó korában hatást nem fejthetett ki a mű (csak 1879-ben jelent meg először), a korszak folyamatainak, az érzékenységek tetten érhetősége szempontjából mégis nagyon fontos a magyar irodalomtörténet számára.

Pár évtizeddel Mikes regényének megszületése után egészen felgyorsul Magyarországon az irodalom laicizálódásának folyamata, amelynek egyik érdekes jelensége a *pálos szentimentalizmus* (34). Hermann Zoltán a korszak pálos alkotói közül Ányos Pált emeli ki, akinek költészetében „az érzékenység fogalmainak jelenlétét szokás megjelölni legfontosabb líraesztétikai problémaként” (35). A szerző az érzékenység fogalmának pontosabb megértéséhez a szépség és a grácia fogalmi elkülönülését hívja segítségül. Jól példázza a korszak irodalmi közbeszédének, központi témáinak alakulását, ahogyan Kazinczy Ferenc rátalált Wieland 1777-es *Musarion oder die Philosophie der Grazien* című művére, és ahogyan az eseményt interpretálta. A *Pályám emlékezete* több változatának is kihagyhatatlan eleme az addig még ismeretlen szerző műveire való rábukkanás, a kezdeti értetlenkedés, majd a későbbi megértés.³ Kazinczy a Wieland-művek hermeneutikai birtokbavételét követően, azok „alapján kezd el írni és élni”⁴.

Ányos Pál gráciaesztétikai alapvetéseinek legalaposabb kifejtését Hermann a félbe maradt *Érzékeny levelek* című műben látja megvalósulni (42). Elkülöníti Ányos

² SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, *A keretes elbeszélés lehetőségei* (Mikes Kelemen: Mulatságos napok; Faludi Ferenc: Téli éjszakák) = *Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 372–376; 374.

³ Lásd KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, szerk. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 423, 458, 484, 574, 773.

⁴ BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve: Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Universitas Könyvtár, 51), 40.

gráciaesztétikai nézeteit Kazinczyétól. Míg az előbbinél a befogadó, a műélvező teljesítménye, addig az utóbbinál a szerző és a mű kapcsolata áll a középpontban: „Ányos 1778 utáni verseiben a szép kategóriáinál többnek gondolt *grácia*, a személytelen és beteljesületlen vágy esztétikuma a lényeges” (50). Ez alapvetően egybevág a korszak gráciaértelmezéseivel, melyekben „felfedezhető, hogy az ember kettőssége egyre inkább olyan megosztottságként tűnik fel, amely egyesítést követel. Az egység élményéről fokozatosan áthelyeződik a hangsúly az egység vágyára.”⁵ A tanulmány első változata korábbi, semhogy reflektálhatna Bodrogi Ferenc Máté monográfiájára, amelyben Kazinczy esztétikai nézeteit az angol filozófus-író, Shaftesbury nézeteivel köti össze,⁶ ugyanakkor a későbbiekben érdemes lenne Ányos és Kazinczy gráciafelfogásának különbözőségét megvizsgálni Shaftesbury gráciaesztétikai nézetei felől is.

A korszak érzékeny irodalmi diskurzusának egyik központi alakzataként vizsgálja Hermann a művekben megjelenő névrejtést, melyet „nem lehet egyszerűen a misztifikáció kérdéseként kezelni” (67). Az alakzat a korszak regényeiben, egyrészt a közreadó és első szám első személyű elbeszélő szétválasztásában jelenik meg, másrészt a szereplők neveivel való játékban. Így például a *Bácsmegyeyben* is, igaz, némi csavarral, hiszen Kazinczy a német nyelvű eredeti keresztneveit (Adolf, Theodor) a magyarban vezetéknevekkel (Bácsmegyey, Marosy) helyettesítette. A női szereplők esetében azonban kizárólag keresztneveket használt, így a keresztnév a női szereplők „arcának” pontosabb megrajzolását szolgálhatja, női olvasók számára közvetlenebbé, személyesebbé, átélhetőbbé téve így a heroinákat (68–69). A névrejtés, a szerzői név hiánya nem csak a regények, hanem a történetként olvasható lírai dalciklusok (mint amilyen a *Himfy* vagy a *Lilla*) sajátja is, és ez ad lehetőséget a lírai énnel a szerepjátékra, a monologikus és összetett dialogikus formák alkalmazására (68).

A regény és a lírai önéletrajz közti hasonlóság abban is megmutatkozik, ahogyan a fiktív önéletrajzokkal való játékot az egykorú recepcióban a valóságra értették, és ahogyan az életrajzi interpretáció előtérbe helyeződött. Igaz, a fiktív önéletrajzi jelleget a *Lilla*-kötet kapcsán Laczházi Gyula elsősorban a petrarcai *Daloskönyv* hagyományához sorolja, és az intim kapcsolat minőségét és a vágy tárgyáról való lemondást tarja inkább az érzékeny regényekhez való kapcsolódási pontnak.⁷ Ugyanakkor láthatóan a Csokonai-kultusz már a 19. század első éveitől fogva igyekszik szentimentális-regény-sémák szerint értelmezni Csokonai életének ezt a szakaszát és műveit (124), ezért alakulhatott úgy, hogy a szerzői intenció ellenére a „*Lilla*-kötetet [...] máig inkább szokás úgy olvasni, mint Csokonai Vitéz Mihály és Vajda Juliánna szerelmi regényét, a szerelem történetéhez adalékokkal szolgáló dokumentumgyűjteményt” (107).

⁵ DEBRECZENI Attila, „Fenség” és „grácia”: Ízléstörékvések a 18. század végének magyar irodalmában, *ItK*, 104(2000), 3–4. sz., 327.

⁶ BODROGI, *i. m.*

⁷ LACZHÁZI Gyula, *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában*, Bp., Ráció, 2014, 200.

A *Himfy szerelmei* esetében magának a szerzőnek, Kisfaludy Sándornak a gestusa hívta elő az életrajzi olvasat előtérbe kerülését: az 1807-es kiadás előszavában a Szegedi Rózával való kapcsolatára és annak irodalmi kontextusára (*Két Szerető Szívnek Története*) irányítja a figyelmet, ezzel a poétai romantól a regény műfaja felé mozdítva el az olvasatot (133). Hermann az olvasói generációváltással, a befogadói stratégia megváltozásával magyarázza a jelenséget: nem volt már az új olvasók számára áttekinthető az empatikus olvasás és a (metaforikus értésmód felől terjengősnek ható) hasonlatszerűség összefüggése, s a szöveg szempontjából oly fontos zenei tradíció ismerete is hiányzott – így a *Himfy* a romantikus verses regényeken edződött olvasási tapasztalatok segítségével már nem volt történetként befogadható (131). Ezzel a gestussal azonban a mű sikeresen megőrizte (igaz, csupán periférikus) helyét a romantikus kánonban, ugyanis „a romantikus irodalomtörténet és -kritika nem mondhatott le a saját előzményeként kijelölt szentimentális kvázi-regényről” (132). Nem véletlen, hogy Kisfaludy Sándor munkásságát a romantikus nemzedék a későbbiekben is a romantika előzményeként igyekszik felmutatni (134).

Kisfaludy Sándornak nem volt ilyen szerencséje azonban drámáival, amelyek korántsem lettek olyan sikeresek, mint a közönség ízlését sokkal inkább érző öccse, Károly színpadi művei. Ugyanakkor pont ez teszi izgalmassá Hermann Zoltánnak a drámáiról Kisfaludy Sándorról írt tanulmányát. Hermann a drámai géniusként aligha számon tartható idősebb Kisfaludy testvér írásainak a mai olvasó számára már csak nehezen hozzáférhető kontextusaira irányítja a figyelmet: Kisfaludy Károly Hunyadi-drámái többek között Pálóczi Horváth Ádám *Hunniására* és a bátyja, Sándor *Hunyady János* című drámai költeményének ismeretében érhették el hatásukat a színházi közönségnél (171). Kisfaludy Károly gyakorlatilag körbeírja bátyja drámáját (170). Izgalmas feltételezés, miszerint a két testvér, legalábbis hallgatólagosan, megegyezett volna az irodalmi témák felosztásán: Sándor az általa magasztosabbnak tartott nemesi-nemzeti ideológia közvetítésére alkalmasabb témákat és beszédmódokat művelte, míg Károlynak a kor populáris, „polgárabb” műfajai jutottak (173). Az bizonyos, hogy Károlynak volt érzéke és hajlandósága a közönség ízléséhez való alkalmazkodáshoz, ezt bizonyítja többek közt, hogy az *Aurora* szerkesztési munkálatai során (meglehetősen előremutató módon) szem előtt tartotta a közönsége igényeit.⁸ Hermann annak ellenére, hogy nem törekszik Kisfaludy Sándor kánonbeli helyét megemelni, a korábbi recepcióval ellentétben szükségesnek tartja hangsúlyozni az író érdemeit is: „»drámaköltőként« az 1810–20-as években kevés az olyan hatásos, nem túlbonyolított dráma nyelv, mint az övé” (173).

Kisfaludy Károly olvasókhöz való alkalmazkodásának volt köszönhető az, hogy az 1820-as évek elején visszadobta Vörösmarty népies versét, mivel szerinte a *Juhász és bojtár* nevezet elijeszti az olvasókat:

⁸ „Öntudata a modern, piacról élni akaró szerkesztőé” – SZAJBÉLY Mihály, *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban: 1821: Megjelenik Kisfaludy Károly Aurora című évkönyvének első kötete = A magyar irodalom története*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, II, 73–90, 78–79.

A másik verszetet szívesen felveszem, mindazáltal egy kérést bátorodom tenni: nem lehetne-e ezen különben szép és lágyan írt idyllbe graecismust szőni? A juhász és a bojtár nevezet (pedig képtelen) sok olvasót elijeszt. Én magam tapasztalám, kivált a szépnemnél ezen előítéletet, és egy almanach, mely gyönyörködtet s nem tanít, azt nem czáfolja meg. Azért, ha ezen költeményt általjában dialogisalni méltóztatnék, görög nevet adván czimerül, több kedvelőt nyerhetne.⁹

Az olvasók és az olvasói szokások azonban változnak, így az Aurorába is szép lassan bekerültek a népies darabok, és az 1829-dik évi Aurora már egy egész népdalcsoportot tartalmazott, mégpedig a népies műdalok kiadástörténetének addigi legterjedelmesebb darabját. A szövegcsokor megjelenése Hermann szerint jelzi, hogy az irodalomtörténet-írás népiességkonceptiói nyomán konstruált történeti folyamat fordulópontjai nem csak ott keresendők, ahol Erdélyi János nyomán kijelölték őket (179). Míg Toldy Ferencnél elsősorban Kisfaludy Károly importálja a népies hangnemet a szépirodalomba, addig Erdélyi elbeszélésében Petőfinek jut ez a szerep (180). A háttérben a népdalfelfogások különbözősége áll, ugyanis Kisfaludy Károly és az Aurora-kör számára a népdal nem 'pórias' vagy 'népi eredetű', sokkal inkább 'közkeletű', 'népszerű' jelentésben volt használatos (184).

A későbbi kritika- és irodalomtörténet Kisfaludy népdal-felfogását figyelembe nem véve elmarasztalta a népdalíró Kisfaludyt, mondván, hogy nem elég autentikus. Horváth János szerint például Kisfaludy „nem dalol együtt teljes lélekkel a maga leányeivel és leányaival, hanem daloltatja őket a mi mulattatásunkra; [...] [e]zért oly felszínesek, oly könnyűk és élmény nélküliek az ő dalai; ezért nincs egy-egy dalának külön lírai egyénisége”; és bár sokféle témában ír „de érezzük, hogy e sokféleség nem lírai élmények megannyi szükséglete, hanem tervszerű témavariálása az egyszerre sok népdalt írni akaró műköltőnek.”¹⁰ Hermann Zoltán ezzel szemben hangsúlyozza, hogy „Kisfaludy népdalai mögött [...] – talán utoljára még a magyar irodalomtörténetben – az a népdal-költői hagyomány jelenik meg, amely a szélesebb szóbeli hagyományokat és az új költői-zenei hatásokat egy adott szövegen belül akarta felmutatni” (188).

Kisfaludy Károlyhoz hasonlóan közönségét szem előtt tartó, modern felfogású szerkesztő és szerző volt Jókai Mór is. Hermann Zoltán a könyvben három tanulmányt szentel Jókainak, melyek közül különösen figyelemre méltó *A kálvinista Jókai*. Ahogyan Mikes esetében, úgy ebben a tanulmányban sem a kanonikusan kitüntetett szerepben álló művekkel foglalkozik Hermann, hanem az irodalomtörténész tekintetét rendre elkerülő írásokkal: *Az elátkozott családdal* és *A barátfalvi lévitával*. A tanulmány előzményeként kiemelendő Hansági Ágnes dolgozata, amelyben a Jókai-magkánonhoz tartozó regények sztereotipikusan identitásképző, egyszersmind ezt az identitást fel-

⁹ Kisfaludy Károly Vörösmarty Mihálynak, Pest, 1823. március 19. = KISFALUDY Károly *Minden munkái*, kiad. BÁNÓCZI József, Bp., Franklin-Társulat, 1893, VI, 402.

¹⁰ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfigig* = Horváth János *Irodalomtörténeti munkái*, kiad. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, III, Bp., Osiris, 2007 (Osiris Klasszikusok), 7–253; 115.

oldó humoros jellegét ragadja meg.¹¹ A politikai-ideológiai tendenciájú olvasatok hagyományosan fontosnak tartják Jókai regényeiben a nemzeti identitás kérdéseit, olyan esetekben is, ahol ez nem feltétlenül magától értetődő. A kötet tanulmánya arra keresi a választ, hogy módosítja-e az identitás és irónia kérdését, ha nem a nemzeti, hanem a felekezeti vagy egyéb csoportos identitások közötti konfliktusok kerülnek az ironikus elbeszélés mód elemzésének középpontjába (286).

Hermann Zoltán ezekben a Niebuhr-féle protestáns realizmussal rokonítja Jókai protestantizmus-felfogását és történetmesélői attitűdjét (290). Reinhold Niebuhr (de Manétól eltérő) ironiafelfogása szerint mind a humor, mind a hit a lét inkongruenciája felől ragadható meg.¹² Az inkongruencia (egybe nem esés) a belső és a külső világ között áll fenn; a között, ahogyan a világ az ember perspektívájából látszik, és ahogyan az ember a világban egy magasabb perspektívából szemlélhető.¹³ Hermann szerint az identitással való ironizálás, legyen az akár felekezeti, akár nemzeti, csakis a kisebbségi csoport felől valósulhat meg (289). Ezért lehet, hogy „[...] a »protestáns« irónia az identikus *egyén* és az alternáns *közösség*, de legfeljebb a kisebbséghez tartozó *egyén* és a többségi csoport motivációinak inkongruenciájából keletkezik” (290). Jókai humora és ellenzékben töltött politikai pályája nagyon is kelet-európai jelenség, és így Hermann szerint rokonítható a szintén kelet-európai gyökerű amerikai polgári protestantizmussal, puritán életszemlélettel (290). A tanulmány állításait a szerző meggyőző módon szemléleti a két regényből vett példákkal, nem kitérve az egyes művek részletes narratív elemzésre.

Külön kiemelném az Arany Imre tervezte borítót, amely a Kisfaludy Emlékház gyűjteményének egy darabját használja fel: egy aprólékos orvosi jegyzetekkel ellátott emberi koponya rajzát. – Hermann Zoltán is hasonló precizitással alapozza meg állításait, az egy-egy témában való végletes elmélyülést kerülve inkább a nagyobb ívű összefüggésekre koncentrál. A kötet minden írásában képes új megvilágításba helyezni vizsgálatának tárgyát, aminek köszönhetően rendkívül inspiratívak mind a tanulmányai, mind az esszéi. Épp ezért különösen fontos ez a válogatás a szakma számára: végre egy helyen elérhetők az eddig szétszórt írások. De nem csupán az irodalomtörténet szakma forgathatja haszonnal a kötetet, hanem 18–19. századdal foglalkozó történészek és zenetörténészek számára is akadnak benne izgalmas tanulmányok.

Boldog-Bernád István

¹¹ HANSÁGI Ágnes, *Irónia és identitás: A „patriotic speech act” és az irónia retorikája Jókainál = Mester Jókai: A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2005, 149–179.

¹² Reinhold NIEBUHR, *Humour and Faith* = R. N. *Discerning the Signs of the Times: Sermons for Today and Tomorrow*, New York, C. Scribner’s Sons, 1946, 111–131; 112.

¹³ *Uo.*, 114.